

Att fostra fritänkare

Att kalla sig själv fritänkare innebär en speciell sorts förpliktelse när det kommer till barnuppfostran – man måste ju i konsekvensens namn fostra barnen till att också tänka fritt, även om de kommer fram till andra slutsatser än en själv. Om de inte blir nazister förstås. Barnen får gärna tänka fritt, men inte riktigt så fritt. De måste tänka rätt också.

TEXT PATRIK LINDENFORS

fritänkare, person som i religiösa frågor inte erkänner någon läroauktoritet och därför står fri gentemot kyrkan och dess lära; i modernt språkbruk ofta detsamma som en som förnekar Guds existens.

Nationalencyklopedin

Ingen skulle komma på tanken att kalla en nazist eller militant islamist för fri tänkare, även om de kommit fram till sina ståndpunkter genom just fritt tänkande. Fritänkare i sin klassiska definition innebär i stället ett avståndstagande från auktoriteter, men bara en särskild sorts auktoriteter – de religiösa. Att inte lyssna till religiösa auktoriteter var, när begreppet "fritänkare" myntades, något verkligt revolutionärt och "fritt".

I modern tid har begreppet kommit att breddas till att innefatta ett avståndstagande från alla dogmer, religiösa såväl som icke-religiösa, till förmån för förnuft och vetenskap. Ett sorts generellt avvisande av auktoriteter och absoluta sanningar. Men drar man detta till sin logiska slutpunkt stöter man på problem.

Att avvisa *alla* auktoriteter för att *helt* tänka själv är faktiskt inte möjligt. Tänk tanken på ett litet barn som konsekvent avvisar alla andras språkkunskaper och i stället försöker lära sig svenska på egen hand. Ett sådant barn skulle aldrig lära sig det svenska språket, inte kunna samtala och därmed heller inte ta in vidare information om den gemensamma kunskapsbank som mänskligheten byggt upp. Ett språk är ju egentligen inget annat än en sorts gemensamma konventioner om hur man förmedlar betydelse.

Vi måste alltså godta auktoriteter och dogmer när det kommer till språket; det verktyg som i förlängningen ger oss möjlighet att ta in och värdera annan information. Men även senare krävs en viss tro på auktoriteter. Skulle barn avvisa det som grundskolelärarna förmedlar om matematik, historia, naturkunskap och andra ämnen, skulle vidare inläring också bli en omöjlighet.

Rent principiellt skulle vi alla ha kunnat försöka kontrollera alla faktauppgifter som förmedlades under grundskoletiden. Men det hade inte hjälpt så mycket i praktiken. Försök själv belägga till exempel

Napoleons historiska existens utan att lita på någon auktoritet. Varför lita på det som professionella historiker skriver? Varför har historikerna själva trott på de källor de använt – de har kanske också fallit offer för blind auktoritetstro? För att verkligen själv kontrollera ursprungskällorna måste man lära sig franska och själv värdera de historiska källorna. Eller kanske är franska ett språk uppbyggt för att vilseleda människor om just Napoleon?

Det går inte att ta sig ur dilemmat på något definitivt sätt. Auktoritetstvivels är i grunden sunt, men driver man det till sin spets blir det snarare absurt, nästan sjukligt. Internet svämmar över av låtsasskeptikers konspirationsteorier om fejkade månlandningar, terrordådet mot World Trade Center i New York och den stora klimatkonspirationen i forskarsamhället. Konspirationsteoretiker avvisar ofta alla auktoriteter men kräver samtidigt att man i stället ska sätta sin tillit till just dem.

Problemet är att precis *all* kunskap som mänskligheten kommit fram till förmedlas av auktoriteter till nästa generation. Det finns ingen realistisk möjlighet att själv värdera denna kunskapsmassa; man är hänvisad till att lita på auktoriteter och kunskap som ibland kan upplevas dogmatisk. ("Men hur vet vi att Napoleon *verkligen* existerade?" "Vi bara vet det! Sluta fråga nu.")

Utbildning – indoktrinering

I viss mån landar man därför i slutändan i ett visst behov av indoktrinering av barn. Det här är också något som också kommer till uttryck i den allmänna skolans läroplan. Där står klart och tydligt om vissa värderingar och viss kunskap som eleverna ska fostras i, med skrivningar som dessa:

Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.

Skolan ska ansvara för att eleverna inhämtar och utvecklar sådana kunskaper som är nödvändiga för varje individ och samhällsmedlem.

Läroplanen talar om mänskliga rättigheter, respekt, likabehandling och om en mängd kunskaper som är nödvändiga för alla samhällsmedborgare. Det här är sådant som vi alltså egentligen inte vill att barnen ska tänka alltför fritt om – det är sådant vi vill indoktrinera dem i.

Den här indoktrineringen sker dock inte på medeltida vis genom att vi låter barnen utantillrabbla mantran och bokverser. I stället syftar skolan numera till att stöpa barnens eget tänkande så att de ofrånkomligen kommer fram exempelvis till att alla människor ska ha samma rättigheter – *annars har de tänkt fel.*

Mycket kan man kalla den här skolningen, men inte är det skolning i *fritt* tänkande! Det är snarare en skolning i *rätt* tänkande, och vi bör nog inte kalla det något annat. Läser man läroplanen ur den synvinkeln är den ett kondensat av nutida värderingar och av vad vi just nu anser vara central kunskap; kunskap värd att förmedla till nästa generation.

Skolar vi då barn till att tänka fritt överhuvudtaget, om vi indoktrinerar dem i vad de ska tycka i etiska frågor och hur de ska resonera i vetenskapliga frågor? I viss mån gör vi förstås det. Vi informerar dem om verktygen de kan använda till att tänka själva men sätter i och med detta också ramar och gränser.

Indoktrinering i livsåskådningsfrågor

Jag började själv fundera över dessa frågor under en konfirmationslägersavslutning för två av mina barn. Det var ett humanistiskt livssynsläger, och i avslutningstalet riktade högtidstalaren en uppmaning till konfirmanderna. "Lyssna på andra, men tänk själv." Det är svårt att bättre än så i en kort sentens formulera vad fritt tänkande handlar om – precis det som livssynslägret var tänkt att främja (de verkar för övrigt ha lyckats väldigt väl i sitt uppsåt).

Att skicka barn till ett humanistiskt livssynsläger är sannerligen inget självklart om man betraktar sig som fritänkare. Fritänkare indoktrinerar väl inte barn? Det går väl mot hela konceptet med fritt tänkande? Men som vi har sett är det ju just indoktrinerar vi gör och faktiskt något som hela skolsystemet syftar till. Det är därför svårt att vara emot religiösa föräldrars rätt att skicka sina barn till konfirmationsläger, söndagsskolor eller koranskolor. Självklart vill alla föräldrar ge sina barn bästa tänkbara förutsättningar och bästa tänkbara undervisning för att de bättre ska kunna navigera i livet. Anser man verkligen att helvetet väntar den som inte erkänner Allah som den enda guden och Muhammed som hans profet ska man naturligtvis indoktrinera barnen i den rätta tron.

Att ha religiös undervisning vid sidan av den vanliga skolan är egentligen oproblematiskt. Religiös undervisning kan handla om värderingar som inte delas av alla eller om kunskap som är central bara för vissa, vilket gör att den inte kan inkluderas i den allmänna skolans läroplan. Och det finns möjligheter att tillhandahålla sådan extraundervisning för den som vill.

Problem kan dock uppkomma när värderingar krockar – när skolan förmedlar kunskap och värderingar som är så pass annorlunda än dem man själv har att det inte längre är acceptabelt att ha barnen där.

För att förstå hur det kan kännas för en rättrogen sektmedlem att gå i en allmän svensk skola kan man tänka sig situationen att leva i ISIS-kontrollerat område och vara i lag tvingad att sätta sina barn i deras koranskola. Det säger sig självt att barnen skulle komma hem med värderingar som man anser stötande. Något liknande upplever en del i Sverige i dag. Ska de då ha rätt att indoktrinera sina barn helt och hållet

efter eget huvud genom att staten ska tillåta hemskolning eller religiösa friskolor där barnen undervisas i helt andra värderingar än de "vårt samhälles gemensamma värderingar" som läroplanen talar om?

I Sverige har vi typiskt landat i något slags mittemellanlösning som innebär både ja och nej. Visst tillåts religiösa friskolor, dock inte hemskolning, men samtidigt måste läroplanen följas. Man menar alltså i praktiken att alla barn ska utsättas för *samma indoktrinering* vad gäller värderingar och kunskapsstoff, men att denna indoktrinering förväntas kunna äga rum i en miljö som är helt definierad utifrån religiös tillhörighet.

Ett bättre recept att skapa etniska enklaver på är svårt att tänka sig. Om detta är syftet lyckas man säkert över all förväntan. Tror man på gemensamma värderingar, allmän kunskap och ett Sverige där alla känner sig delaktiga är religiösa friskolor dock en riktigt usel idé.

Devisen möter Uppsalabesökaren i gyllene bokstäver över ingången till aulan i Universitetshuset. Enligt Uppsala universitets webbplats är orden "ett citat från juristen Thomas Thorild som studerade i Uppsala på 1700-talet. [...] Att Uppsala universitetet, vid slutet av 1800-talet under dåvarande rektor Carl Yngve Sahlin, bestämde att det skulle huggas in över entrén har många gånger kritiserats eftersom texten uppfattats som hämmande."

Att lära sig tänka rätt

Hela tanken på ett skolsystem med allmän läroplan dit man är tvingad att skicka sina barn kan tyckas vara byggd på åsikten att vi tror oss veta ungefär vad som är bra kunskap och falsk, vad som är god etik och dålig, vad som är rätt tänkande och vad som är fel. Det har tagit tusentals år av kulturell evolution att komma fram till denna kunskap och den här etiken – självklart ska vi lära ut den!

Fast exakt samma period av kulturell evolution har förlöpt fram till det tankekaos som representeras i militant islamism, nazism och andra våldsideo­logier, samt i diverse pseudovetenskaper som astrologi, alkemi och kinesisk naturmedicin – ålder är i sig självt alltså inget sanningskriterium. Enligt vilka kriterier kan man då hävda att den nutida läroplanen är bättre än alternativ baserade på annan etik eller andra kunskapskriterier? Hur kan vi motivera lagar som innebär en påtvingad indoktrinering av andras barn?

En motivering skulle förstås kunna vara att vår nutida etik och våra nutida kunskapskriterier skulle vara överlägsna. Om man anser att välmående och frihet är centrala värden i livet är vår nuvarande rättighetsbaserade etik bättre än alternativen, eftersom vi kan observera att den medfört att fler människor kan leva just i välmående och frihet än alternativ etik. Dessutom innebär en skolning i demokratiska värderingar och allas lika rättigheter att åsiktsfrihet garanteras även åt militanta islamister, nazister och anhängare av andra våldsideo­logier. De vill förbjuda alternativa åsikter, men det nuvarande systemet syftar inte till att förbjuda deras.

När det gäller kunskapernas tillförlitlighet handlar det om sanning och användbarhet. Man kan göra mer med vetenskapligt grundad kunskap än med alternativen, eftersom vetenskaplig kunskap är en bättre beskrivning av verkligheten än uppenbarade eller intuitiva föreställningar. Den nutida vetenskapen, som hade sin rot i västerlandet men som numera är global, har ett oöverstigit försprång framför alternativa tankesystem. Aldrig tidigare har vi vetat mer än nu; ingen metod för kunskapsinhämtning har någonsin varit mer framgångsrik.

Men den viktigaste motiveringen för en enhetlig skolplan kanske ändå är motsatsen till tron på vår egen förträfflighet, nämligen insikten att det finns en stor sannolikhet att vi kan ha fel i många avseenden.

Går vi tillbaka bara femtio år fick man äga barn i Sverige, och hemdatorer förekom inte ens i science fictionromanerna. Nu känner vi till de oönskade fysiska och psykiska skador som kroppsbestraffning kan innebära för barn, och från den dator som jag skriver den här texten på kan jag komma åt mycket av världens samlade kunskap. Både etik och kunskap är något föränderligt – mänskligheten lär sig hela tiden. Vi kommer veta mer i morgon än vi vet i dag, både om etik och om vetenskap.

Det här är ett faktum som gör att vi måste skola framtida generationer att hela tiden vara beredda på förändring, något som numera är till viss del inbyggt i skolsystemet. I och med att man har anammat den vetenskapliga metoden som kriterium på vilka faktakunskaper man lär ut är skeptisk öppenhet inför ny lärdom någorlunda säkerställd – den vetenskapliga metoden är självriktande genom att den tenderar att rensa bort felaktiga föreställningar. Och i och med att vi skolar barn i demokrati, individuella rättigheter och självständigt tänkande, där det ingår en grundläggande respekt för andras tänkesätt, gör vi barnen redo att möta en föränderlig mångfasetterad värld – och därmed någorlunda beredda att fundera över sina egna etiska utgångspunkter.

Att indoktrinera fritänkare i fritänkandets konst kan låta som en själv motsägelse, men är det inte. Det finns en gedigen kunskapsmassa att anamma redan innan man kan börja tänka själv. Det går inte att bygga ett hus utan material, verktyg och kunskap om husbyggande, och det går lika lite att tänka fritt utan kunskap, kognitiva verktyg och vetskap om hur man tänker.

Ingen kan tänka fritt utan att först ha lärt sig att tänka rätt. Eller kortare: *Att tänka är något man lär sig.*